

Κυκλαδικός Πολιτισμός & Τέχνη

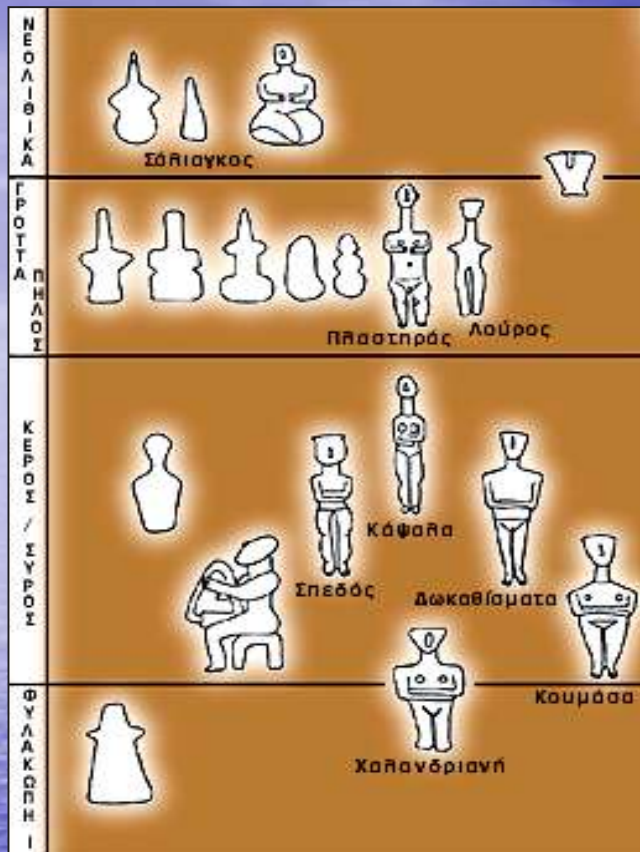
Επιμέλεια Παρουσίασης
Μαρία Στάμου
Για το Μουσικό Σχολείο Χανίων

Γεια σας, φίλοι μου.
Με αναγνωρίζετε;
Είμαι ένα **κυκλαδικό
ειδώλιο** και έρχομαι
από τα βάθη των
αιώνων. Ανήκω,
ξέρετε, σε μια μεγάλη
οικογένεια. Θέλετε να
μάθετε περισσότερα
για μένα και για τους
συγγενείς μου;
Ελάτε, λοιπόν, ας
γνωριστούμε
καλύτερα.

- Γεννηθήκαμε στις όμορφες Κυκλάδες, που πιασμένες χέρι χέρι λούζονται μέσα στο λαμπερό φως και τα γαλάζια νερά του Αιγαίου.
- Είμαστε τα πιο σπουδαία και χαρακτηριστικά δείγματα του κυκλαδικού πολιτισμού, του πρώτου ευρωπαϊκού πολιτισμού, που μεγαλούργησε κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (τρίτη χιλιετία π.Χ.).
- Ξεπεράσαμε, όμως, τα όρια του χρόνου και του χώρου που μας γέννησε, αφού σήμερα πια, είμαστε γνωστά σε όλο τον κόσμο και στολίζουμε πολλά μουσεία, όχι μόνο ελληνικά.

Σχεδιάγραμμα με την εξέλιξη των πρωτοκυκλαδικών ειδωλίων από τα νεολιθικά πρότυπά τους (Renfrew 1969).

- Σίγουρα, θα σας απασχολούν πολλά ερωτήματα, όπως:
 - Τι είναι τα ειδώλια;
 - Πού βρέθηκαν;
 - Γιατί τα έφτιαχναν;
 - Ποια η σημασία τους;
 - Πώς φτιάχνονταν;
 - Ποια τα χαρακτηριστικά τους;
- Ας προσπαθήσουμε μαζί να λύσουμε το «μυστήριο» των Κυκλάδων.

Τι είναι τα ειδώλια;

Ξέρετε τι σημαίνει τ'
ὄνομά μας;

Ψάξτε σε λεξικά για την
ετυμολογία της
λέξης.

✓ Πολύ σωστά σκεφτήκατε! Το όνομά μας έχει σχέση με τις λέξεις *είδωλο*, *ειδωλολατρία*, *είδος* και με την αγαπημένη σας λέξη *super idol!!!*

- Όπως γράφει ο κ. Γ. Μπαμπινιώτης που μας κάνει την τιμή να μας αναφέρει στο «Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας», η λ. **ειδώλιο** (> είδωλον > είδος= μορφή) σημαίνει το **μικρού μεγέθους ομοίωμα** που αποδίδει με αφηρημένο ή συγκεκριμένο τρόπο τη μορφή (ανθρώπου, ζώου, φυτού ή αντικειμένου), κατασκευασμένο από διάφορα υλικά.

- **Συνώνυμα: αγαλμάτιο, αγαλματίδιο.**

Πού μας βρήκαν;

- Θα το ανακαλύψετε, παρατηρώντας το σχεδιάγραμμα στη διπλανή στήλη και διαβάζοντας την ακόλουθη πηγή:
«[...] Κατ' ουσίαν οι τάφοι αποτελούν την πηγή όλων των κυκλαδικών ειδωλίων, αν και υπάρχουν τάφοι χωρίς κανένα ειδώλιο ή τάφοι με ένα νεκρό και αρκετά ειδώλια» (Emily Vermeule, 1983)
- Ποια άλλα συμπεράσματα βγάξετε από τη μελέτη της πηγής αυτής;

- Τα περισσότερα, λοιπόν, βρεθήκαμε μέσα σε τάφους (και ορισμένα σε σπίτια και σε ιερά, σε οικισμούς). Και ξέρετε ποιοι μας έβγαλαν έξω στο φως; Οι αρχαιολόγοι, βέβαια, όπως ο σπουδαίος Έλληνας αρχαιολόγος Χρ. Τσουντας, που πρώτος συστηματοποίησε τη μελέτη του κυκλαδικού πολιτισμού.

Θα αναρωτιέστε, ίσως,
τι γυρεύαμε μέσα
στους σκοτεινούς
τάφους, εμείς που
λατρεύουμε το φως.

- Δοκιμάστε να κάνετε μερικές υποθέσεις και ελάτε να δούμε αν επαληθεύονται.
- Έτοιμοι για τον ρόλο του αρχαιολόγου-ερευνητή; Ξεκινάμε!

Γιατί κατασκευαστήκαμε; Ποια η σημασία μας; Τι λέτε;

- Κατά καιρούς υποστηρίχτηκαν διάφορες απόψεις σχετικά με τη σημασία των ειδωλίων. [...] Άλλοτε πάλι τα ειδώλια έχουν ερμηνευτεί ως υποκατάστατα ανθρωποθυσιών ή ως εικόνες σεβαστών προγόνων, ως ψυχοπομποί, ακόμη και ως παιχνίδια για να παίζει μ' αυτά ο νεκρός.
- [...] Μια άλλη ερμηνεία τα θέλει μορφές της κυκλαδικής μυθολογίας παρόμοιες με τους ήρωες και τις νύμφες του ελληνικού πανθέου. [...] πιο πολύ έχει υποστηριχτεί η θεωρία ότι τα ειδώλια απεικονίζουν θεότητες.
- [...] Άλλοι πάλι τα ερμήνευσαν ως παραστάσεις της Μεγάλης Θεάς της Γονιμότητας ή ως θεϊκές προστάτριες του νεκρού κατά το ταξίδι του στον άλλο κόσμο.»

(Χρήστος Ντούμας, 1984)

Μελέτη πηγών (συνέχεια...)

- «Η πραγματική θρησκευτική αξία αυτών των ειδωλίων δεν είναι σαφής [...]. Είναι κάτι περισσότερο από παιχνίδια (κούκλες) και κάτι λιγότερο από ιερές απεικονίσεις. Η προστάτιδα θεότητα ήταν ευπρόσδεκτη συνοδός στη ζωή και στο θάνατο, αλλά δεν μπορούμε να πούμε αν οι απεικονίσεις της εθεωρούντο περίαπτα (φυλαχτά), εικόνες, λατρευτικά αγάλματα ή ταφικά κτερίσματα»
(Emily Vermeule, 1983)
- «Το τι αντιπροσωπεύουν τα ειδώλια δεν θα το μάθουμε ποτέ με σιγουριά. Άλλωστε αυτή είναι και η γοητεία της ερμηνείας. Πέρα από τη σχέση του ανθρώπου με τη θεότητα, μας οδηγούν και σε άλλες αναζητήσεις.»
(Όλγα Χατζηαναστασίου, 1993)

Διαβάστε και κάτι άλλο ενδιαφέρον...

- Σύμφωνα με τον Καθηγητή Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Χρ. Ντούμα, πρόκειται για μαγικές απεικονίσεις σημαντικών προσώπων (π.χ. εγκύων γυναικών που διαιώνιζαν το ανθρώπινο είδος, μάγων ή ανδρών που προστάτευαν τον οικισμό). Όταν πέθαινε αυτό το πρόσωπο, έβαζαν στον τάφο του και το ειδώλιό του, από φόβο μήπως γυρίσει και το διεκδικήσει ή μήπως η εικόνα του που θα έμενε πίσω θα έβλαπτε τους ζωντανούς.
- Ένας άλλος επιστήμονας, ο Colin Renfrew, διατυπώνει την άποψη ότι τα μικρά ειδώλια προορίζονταν για τα σπίτια, ενώ τα μεγάλα για τους ναούς, κάνοντας έναν παραλληλισμό με κάτι ανάλογο που συμβαίνει σήμερα με τις χριστιανικές εικόνες (συναντούμε μικρές στα σπίτια και μεγάλες στις εκκλησίες).

- Από τις πιο πάνω ερμηνευτικές προσεγγίσεις σχετικά με τη σημασία που είχαμε, ποια θεωρείτε πιο πειστική και γιατί; Θα μπορούσατε να υποστηρίξετε με δικά σας επιχειρήματα μια άλλη άποψη;
- **Ξέρετε για ποιο άλλο λόγο είμαστε πολύ σημαντικά;**
Γιατί οι Κυκλαδίτες δεν άφησαν καθόλου γραπτά κείμενα. Έτσι, εμείς είμαστε η βασική πηγή γνώσης, απ' όπου θα αντλήσετε πληροφορίες για μια τόσο μακρινή εποχή: όχι μόνο για την τέχνη των ανθρώπων αυτών αλλά και για την κοινωνική πραγματικότητα όπου ζούσαν, τα ταφικά τους έθιμα, τις θρησκευτικές τους δοξασίες, τις ασχολίες τους και για τόσα άλλα.

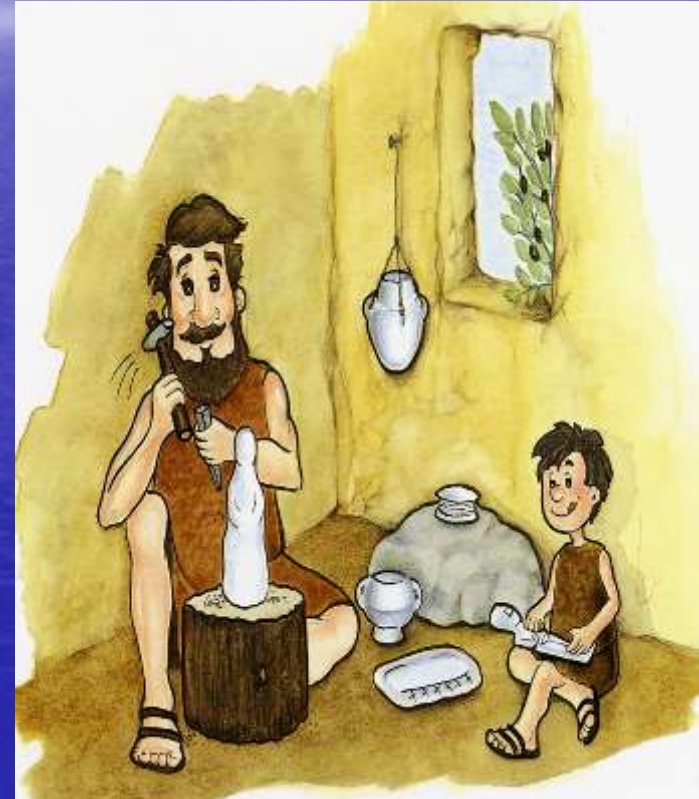
Από τις εικόνες αυτές, π.χ., ποιες πληροφορίες παίρνουμε;

Μαθαίνουμε, π.χ., ότι ήταν σε χρήση πνευστά και έγχορδα μουσικά όργανα (δίαυλος, τριγωνική άρπα ή λύρα) για την ψυχαγωγία των Προϊστορικών Κυκλαδιτών, αντλούμε στοιχεία για τις κοινωνικές αντιλήψεις σχετικά με τη θέση της γυναίκας και την τιμή που απέδιδαν σε μια έγκυο, για την επίπλωση της κατοικίας τους με τον θρόνο (περίτεχνη καρέκλα με ψηλή ράχη), για την απασχόληση των ανδρών με το κυνήγι, που ήταν βασική πηγή τροφής. Ο κυνηγός φορεί τον τελαμώνα, την ειδική ζώνη για όπλα και ξεχωρίζει στη μέση του ένα μαχαίρι. Σύμφωνα, όμως, με άλλη άποψη, το ειδώλιο απεικονίζει πολεμιστή.

Πώς μας έφτιαχναν;

- Προσπαθήστε να βρείτε την απάντηση, αφού παρατηρήσετε προσεκτικά την εικόνα και λάβετε υπόψη την ανάπτυξη της μεταλλουργίας στην εποχή αυτή.
- Μπορείτε να σκεφτείτε ποιο υλικό κυριαρχεί στην κατασκευή μας και γιατί;

Πολύ σωστά , το **λευκό μάρμαρο**, γιατί ήταν υλικό που υπήρχε άφθονο στα νησιά. Επειδή, όμως, το μάρμαρο είναι σκληρό υλικό, το λάξευαν με μεταλλικά εργαλεία, κυρίως από χαλκό (σμίλες, μαχαίρια, βελόνια, πριόνια κ.ά.), και λείαιναν την επιφάνειά του με ελαφρόπετρα, όπως κάνει το παιδάκι στην εικόνα. Σίγουρα, ήταν μια επίπονη εργασία, ιδιαίτερα για ένα περίτεχνο έργο, όπως είναι η αφεντιά μου, ο αρπιστής δηλαδή. Ξέρετε ότι ένας σύγχρονος καλλιτέχνης χρειάστηκε 15 περίπου μέρες για να φτιάξει ένα αντίγραφό μου;

- Δεν ήμασταν, όμως, πάντοτε έτσι λευκά, όπως μας βλέπετε.
- Οι Κυκλαδίτες καλλιτέχνες χρησιμοποιούσαν **ορυκτά χρώματα**, δηλ. φυσικά χρώματα που τα έβγαζαν από τη γη (κόκκινο και γαλάζιο), και μας ζωγράφιζαν μάτια, στόμα, μαλλιά και άλλες λεπτομέρειες που χάθηκαν με το πέρασμα του χρόνου.
 - Για του λόγου το αληθές, κοιτάξτε και τις εικόνες που ακολουθούν.
 - Αλήθεια, τι σας θυμίζει η κόκκινη διακόσμηση στα μάγουλα;

- Κεφάλι κυκλαδικού ειδωλίου με κόκκινη διακόσμηση στα μάγουλα. Ίσως αυτή να ήταν είδος στιγματισμού (δηλαδή τατουάζ), που να προσέδιδε μαγικές ιδιότητες ή να προσιδίαζε σε τελετουργικές διαδικασίες (πρβλ. φυλές Ινδιάνων).

- **Γνωρίζετε πώς ετοίμαζαν το χρώμα;** Κοιτάξτε τις εικόνες και διαβάστε το απόσπασμα για να το μάθετε.
- **«Έτριβαν το ορυκτό ώσπου να γίνει πούδρα, χρησιμοποιώντας δυο πέτρες και μετά το ανακάτευαν με λάδι ή νερό (πιθανόν και αυγό) για να σταθεροποιηθεί. Τέλος, με ένα πινελάκι έβαφαν το ειδώλιο».**

- Τριβείο και τριπτήρας με ίχνη ερυθρού χρώματος και μάζα ερυθρού ορυκτού χρώματος. Πρωτοκυκλαδική II περίοδος - Ίος, Αρχαιολογικό Μουσείο

Μαρμάρινη προχυτική φιάλη, με ίχνη αζουρίτη. Πρωτοκυκλαδική II περίοδος - Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης

- **Αίνιγμα:**

Τι είναι εκείνο που
μοιάζει με βιολί,
όμως δεν βγάζει
ήχο;

- ❖ Μαρμάρινα βιολόσχημα ειδώλια.
Πρωτοκυκλαδική I περίοδος, Ίδρυμα Ν.Π.
Γουλιανδρή-Μουσείο
Κυκλαδικής Τέχνης.

✓ Πολύ σωστά
μαντέψατε!

- Είμαστε εμείς, βέβαια, τα **‘βιολόσχημα’** ειδώλια. Νομίζω ότι όταν μας κοιτάξετε, μπορείτε να εξηγήσετε πολύ εύκολα γιατί μας ονόμασαν έτσι οι αρχαιολόγοι. Πάντως, αν προσέξετε καλά, θα ξεχωρίσετε ένα μακρύ λαιμό (χωρίς κεφάλι), ώμους, τονισμένη μέση και φαρδιά λεκάνη.

Τι γυναικοκρατία κι αυτή!

«Στην πλειονότητά τους, τα Κυκλαδικά Ειδώλια αναπαριστούν γυναίκες, γυμνές, με τα χέρια διπλωμένα στο στήθος. Δεν γνωρίζουμε εάν προορίζονταν να εικονίζουν θνητές ή θεές, ούτε και εάν οι Κυκλαδίτες λάτρευαν μία ή περισσότερες θεότητες, ή απλώς πίστευαν σε μία παντοδύναμη «Μητέρα Θεά». Σε αυτήν την περίπτωση, τα ειδώλια μπορεί να αποτελούσαν αναπαραστάσεις της «Μεγάλης Θεάς» είτε αναπαραστάσεις των συνοδών, ή και των ιερειών της.»

❖ Ειδώλια γυναικείων μορφών από μάρμαρο.

Είχαμε, όμως, και εμείς οι άντρες τη θέση μας!

- «Προς τα μέσα της 3ης χιλιετίας π.Χ., όμως, κατασκευάζονται και ανδρικά ειδώλια. Συνήθως οι ανδρικές μορφές εικονίζονται σε συγκεκριμένες δραστηριότητες (ως μουσικοί, ως κυνηγοί ή πολεμιστές).
- Ο καθιστός άνδρας που εικονίζεται «εγείρων πρόποσιν», αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα εκθέματα της Κυκλαδικής Συλλογής. Είναι απλώς ένας «πότης» ή συμμετέχει σε κάποια άλλη κοινωνική ή θρησκευτική εκδήλωση;»

- Μαρμάρινο ειδώλιο, Ο Εγείρων Πρόποσιν".

Μπορείτε να μελετήσετε πιο συστηματικά τις εικόνες
με τη βοήθεια του ακόλουθου πίνακα:

Ειδώλιο	Ταυτότητα έργου – ιστορικά στοιχεία	Υλικό κατασκευής - Κατάσταση έργου	Περιγραφή επιμέρους στοιχείων	Αισθητική αξία - συναισθήματα	Γενικές κρίσεις - σχόλια

Σας δίνω και ένα παράδειγμα, που αφορά εμένα:

Ειδώλιο	Ταυτότητα έργου – ιστορικά στοιχεία	Υλικό κατασκευής -Κατάσταση έργου	Περιγραφή επιμέρους στοιχείων	Αισθητική αξία- συναισθήματα	Γενικές κρίσεις - σχόλια
	Ανδρικό γλυπτό ειδώλιο από την Κέρο. Πρωτοκυκλαδική περίοδος (2800-2300 π.Χ.)	Από λευκό μάρμαρο – σώζεται ολόκληρο (έχει ύψος 22.5 εκ.)	Απεικονίζεται ένας μουσικός, που κρατά λύρα ή άρπα. Κάθεται σε μια περίτεχνη καρέκλα που μοιάζει με θρόνο.	Είναι φτιαγμένο με μαστοριά και πρωτοτυπία. Με το κεφάλι γερμένο ελαφρά προς τα πίσω, αποπνέει ζωντάνια και κέφι. Μας συγκινεί η ιδέα πως είναι από τους πρώτους μουσικούς του ελληνικού κόσμου.	Δείχνει την τολμηρή σύλληψη και φαντασία του δημιουργού του, όπως επίσης την ανάλαφρη και χαρούμενή του διάθεση.

- Πώς αντιλαμβάνεστε, μέσα από τη μελέτη σας, την ακόλουθη άποψη; Μπορείτε να την τεκμηριώσετε;

«Ίσως δεν πρέπει να μείνει απαρατήρητο το γεγονός ότι η τέχνη του Αιγαίου είναι κατ'εξοχήν **ανθρωποκεντρική**. Στη Νεολιθική και την Πρωτοκυκλαδική ειδωλοπλαστική [...] ο άνθρωπος και τα προβλήματά του αποτέλεσαν την πηγή έμπνευσης των καλλιτεχνών.»

(Χρήστος Ντούμας)

Ας συνοψίσουμε...

- Ειδώλια: ανθρωπόμορφα, συνήθως, αγαλματίδια
- Χώροι εύρεσης: τάφοι, σπήτια, ιερά
- Υλικό κατασκευής: λευκό μάρμαρο, κυρίως, με χρήση μεταλλικών εργαλείων – ζωγραφική με ορυκτά χρώματα
- Άγνωστος ο σκοπός κατασκευής τους και η σημασία τους
(μαγικές απεικονίσεις, λατρευτικές εικόνες θεών, φυλαχτά;)
- Απεικόνιση, συνήθως, γυναικείων μορφών σε μετωπική στάση, με διπλωμένα χέρια στο στήθος και ενωμένα πόδια
- Πιο σπάνια η απεικόνιση ανδρικών μορφών
- Κύρια χαρακτηριστικά: σχηματοποίηση και απλότητα (αλλά και φαντασία και πρωτοτυπία)
- Ομοιότητά τους με σύγχρονα γλυπτά.

Το παρόν «συνομιλεί» με το παρελθόν

- Σχολιάστε τις πιο κάτω απόψεις για την κυκλαδική τέχνη:
 - «Όπως όλοι οι μεγάλοι καλλιτέχνες, ξεπέρασαν τα όρια του χρόνου και του χώρου, για να δημιουργήσουν έργα που μιλούν άμεσα σε μας σήμερα. Αυτό, καθώς και η μεγάλη απλότητα του ρυθμού τους εξηγούν σε μεγάλο βαθμό τη δημοτικότητά τους στον κόσμο της σύγχρονης τέχνης, στην οποία μπορούν να καταταγούν με την ίδια βεβαιότητα, όπως ένας Brancusi ή ένας Modigliani». (Colin Renfrew)
 - «Με την αφαιρετική τους φόρμα, τη σχηματοποίηση και τη συμβολική χρήση απλών σχημάτων επηρέασαν σύγχρονους γλύπτες»
 - «[Τα ειδώλια] προκαλούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον σήμερα, γιατί αποδίδονται με μεγάλη σχηματοποίηση και παρουσιάζουν ομοιότητα με σύγχρονα δημιουργήματα της γλυπτικής.»
- Εντοπίστε, στη συνέχεια, πώς επαληθεύονται οι απόψεις αυτές.

«Διαχρονικός διάλογος τέχνης»

- Σας θυμίζει κάτι αυτό το γλυπτό του Άγγλου καλλιτέχνη **Henry Moore**; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.
- Διαβάστε και κάποια λόγια που είπε: «Αγαπώ και θαυμάζω την κυκλαδίτικη γλυπτική. Έχει τόσο ουσιαστική απλότητα».

- Παρατηρήστε τις δύο όψεις αυτού του γλυπτού του Ιταλού καλλιτέχνη **Amedeo Modigliani** και εντοπίστε τις ομοιότητες με τα κυκλαδικά ειδώλια.

- Να μας συγκρίνετε με ένα ακόμη σύγχρονο έργο τέχνης, αυτό το γλυπτό του σπουδαίου καλλιτέχνη **Pablo Picasso**.
- Σχολιάστε, επίσης, αυτά που είπε για μας: «Είναι μαγικά αντικείμενα. Κανένας ζωγράφος δεν βρέθηκε να δημιουργήσει ένα τέτοιο έργο, τόσο απογυμνωμένο από κάθε περιττό στοιχείο».

Εμπνεύσαμε και έναν μεγάλο Έλληνα ποιητή!

- Τα αγάλματα είναι στο μουσείο.
- Όχι, σε κυνηγούν, πώς δεν το βλέπεις;
θέλω να πω με τα σπασμένα μέλη τους,
με την αλλοτινή μορφή τους που δεν γνώρισες
κι όμως την ξέρεις.

(Γ. Σεφέρη, «Κίχλη», *Ποιήματα*,
Ίκαρος, Αθήνα 1985)

- Εμπνεύσαμε, επίσης, και τον άλλο μας βραβευμένο με Νόμπελ ποιητή. Θαυμάστε, στη δεξιά στήλη, ένα κολλάζ του Οδυσσέα Ελύτη.

Ώρα για δημιουργικές δραστηριότητες!

(κατ' επιλογήν)

- **Περιγραφή έργου τέχνης:**

Να επιλέξετε ένα από τα ειδώλια που σας εντυπωσίασε περισσότερο και να το περιγράψετε.

- **Σενάριο «κιβωτού»:**

Εάν ήσασταν υποχρεωμένοι να επιλέξετε πέντε ειδώλια, ώστε να τα διασώσετε για τις μελλοντικές γενιές, ποια θα επιλέγατε; Αιτιολογήστε τις επιλογές σας.

- **Συνέντευξη:**

Είστε δημοσιογράφος και παίρνετε συνέντευξη από έναν αρχαίο Κυκλαδίτη καλλιτέχνη. Μπορείτε να τον ρωτήσετε για τα εργαλεία που είχε στη διάθεσή του, τα υλικά που χρησιμοποιούσε, αν έφτιαχνε ειδώλια κατά παραγγελία ή σύμφωνα με την έμπνευσή του κ.ά.

- **Υπόδυση ρόλου:**

Είστε ένας γεωργός σε κάποιο νησί των Κυκλάδων και, καθώς σκάβατε το χωράφι σας, βρήκατε ένα ειδώλιο. Καταλαβαίνετε ότι είναι αρχαίο και σκέφτεστε να το παραδώσετε στις αρμόδιες αρχές. Η γυναίκα σας, όμως, που την απασχολεί η εξόφληση ενός δανείου, έχει άλλη άποψη και σας προτείνει να το πουλήσετε. Γράψτε ένα σχετικό διάλογο.

- **Δημιουργία λεζάντας:**

Είστε επιμελητής στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης. Σκεφτείτε και γράψτε για ένα έκθεμα της αρεσκείας σας μια πρωτότυπη λεζάντα που να ελκύει το ενδιαφέρον των επισκεπτών.

- **Καλλιτεχνική έκφραση:**

Θέλετε να γίνετε για λίγο αρχαίοι Κυκλαδίτες καλλιτέχνες;
Ζωγραφίστε μου μάτια, μαλλιά και στόμα. Κάντε με να έχω χαρούμενη ή λυπημένη έκφραση. Ντύστε με με όποια ρούχα προτιμάτε. Μη διστάζετε, σας δίνω το δικαίωμα να εκφραστείτε ελεύθερα.

- Δώστε ζωή στα κυκλαδικά ειδώλια, όπως έκανε η κυρία Σοφία Γιαλουράκη σ' αυτά που βλέπετε. Μπορείτε να τα βάλετε να λένε τις σκέψεις τους ή να διηγούνται μια περιπέτειά τους, να ετοιμάσετε μια εικονογραφημένη ιστορία (κόμικς) ή ό,τι άλλο φανταστείτε.

Αυτά, λοιπόν, φίλοι
μου. Πέρασα πολύ
ωραία μαζί σας και
τώρα δυσκολεύομαι
να σας αποχαιρετήσω.
Αν δεν ήμουν
μαρμάρινος, θα
δάκρυζα από τη
συγκίνησή μου!